

1987, SWS - 111
SWS 1987
15
1987

רות א' ברנר

על הבעייתיות בחקר העברית החדשה ובהוראתה*

שם הרשימה מעיד באופן חלקי בלבד על מגמתה המרכזית: הטענה, כי על אף הבעייתיות והקשיים שפרסו להלן - ניתן לחקור ולהאר את העברית בדייק ככל שפה טבעית אחרת, יתר על כן - חובה לעשות זאת. בקביעה זו יש מן המובן מאליה לכל העוסק בחורח הבלשנות החדשה, תהיה גישתו העקרונית לתחום זה אשר תהיה. אולם בעצם העובדה, שמצאנו לנכון להציג קביעה זו במצורה ובמפורש, יש כבר רמז לאותה "בעייתיות", שהיא מעניינת כאן. מטרתה תהיה אפוא כפולה: מצד אחד אבקש לעמוד על יחודה של העברית החדשה בנושא למחקר ועל הבעיות הכרוכות בכך, ואילו מצד אחר אנסה להראות במה העברית הנה "שפה ככל השפות", דבר המאפשר וגם מחייב שתחקר עם כולן, כמו כולן. פן אחד של אותה בעייתיות הוא גם הרצאה ממעב של מחקר העברית כיום ובו בזמן גם אחד מגורמיו. כוננתי לכך, שלגמרי לא ברור, אם בכלל הגיע המחקר בעברית החדשה בהיקפו כבטיבו לאותה דרגה של פעילות, שלה זוכים ענפי מדע אחרים, הקשורים בחוויה הישראלית-יחודית בימינו. מה שאמנם ברור הוא, שהעברית החדשה לא זכתה לאותו טיפול ועיון מחקר, שהם מנתחלקן של שפות מודרניות אחרות בקרב העמים הדוברים אותן.

את בעייתיות המיוחדות של העברית החדשה ניתן לאפיין בממה נקרותה מבט: במישור הכרונולוגי-היסטורי, במישור הריבוי-סוציולוגי-סמנטי, ובמישור הפנימי-לשוני המבני. הבעיה הראשונה שבכוננתי לעמד עליה הנה היסטורית במקורה, והיא קשורה בקושי שבעצם הגדרת המושג "עברית חדשה". יש שיתחמו אותה למן ראשית תנועת ההשכלה וניסיונם של משכילים באירופה של המאה ה-18 להסתמך על העברית ככלי לביטוי עולמי הרתני ה"מדרבני". מכאן, שניתן לגלות בחולדות הלשון העברית התפתחות רצופה, המובילה מספרי המקרא המוקדמים דרך לשון המשנה וכתביה"ל בקו ישר אל לשון ימדיה בניינים ומשנה לעברית החדשה, שראשיתה כאמור באירופה של שלהי המאה ה-18 והמשכה בסופריה החדשה, בביאליק, בשלונסקי ובדור המדיה ועד לסופרי ימינו. מנקודת-מצא זו אין העברית החדשה אלא חוליה בשרשרת לשונית רצופה המשמשת את העם היהודי, הן בארצו והן בתפוצות. אין זה משנה גם, שבתקופות מסוימות לא שימשה העברית ככלי כשפה מדוברת, לא כל שכן כשפתם הראשונה של דוברים הגדלים בה ובה

* עמד להופיע ב"הוצאות נבחרות מהסדנה הבין לאומית להוראת העברית בגולה", יוני 1985, כיתה-ספר לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב.

בלב. אמנם ידוע לכל, כי יש גם שפות אחרות שחדלו לדבר בהן - כגון הסנסקריטית והלטינית. אולם גם בזאת ניכר הבדל מהותי בין העברית ובין. כל אלו "מתו" מבובן מסוים מאד: הן קפאו כמות שהיו ולא נוספו בהן שינויים - לא בדקדוק ולא במילון, על ידי אלה שהשתמשו בהן לצורכי עיון או תפילה. לא כן היה בעברית. אף שלא דיברו בה, המשיכו וחיידו בה. אין העברית של ימי הביניים דומה בכל ללשונם של חז"ל, ואין העברית של ימדיה בניינים כעברית של סופריה ההשכלה וסופרי הנוסח. אך גם אותה רציפות היסטורית שנבעה מכך איננה זוהי בדייק לידוע לנו מקורותיהן של לשונות העולם. אין זה נכון בעברית החדשה, כי כל שלב בהתפתחותה נטמע בזה שאחריו. מחדשי העברית שחיי באירופה במאה ה-18 וה-19 שאבו בכתיבתם בעת ובעונה אחת מכל יסודותיה ומכל מקורותיה של העברית - מי כסגנון מקראי ומי בנימה משנאית יותר(1).

תכונה נוספת מיוחדת את העברית במישור ההיסטורי-דיאכרוני. מצד אחד היא נתחדשה כאמור כלשונם של חלק מן המשכילים והסופרים של העם היהודי בגלות אירופה בעידן החדש - ובכך גולדה "העברית החדשה" על פי ההגדרה הראשונה. אולם יחד עם זאת היא נתחדשה גם כלשונם המדוברת הראשונה - וכעבור זמן אף היחידה - של קהילת דוברים בפלסטנינה-א"י מאז ראשית המאה הנכונת. גם לשפה הזאת אבחנו קוראים "עברית חדשה". אך יש הבדל עצום בין שתי הישויות. ובו נעזר חלק לפחות מן הקושי אשר בעצם הגדרת המושג. עברית חדשה שניה זו משמשת היום לקהילת הדוברים בישראל, הן בדבור והן בכתיבה, הן בקודש והן בחול. היא נתונה לכל אותם התהליכים, ומתקיימים בה אותן התופעות, המוכרים מן המחקר הבלשני על שפות אחרות, שלהן מסורת כתובה ושפת דיבור גם יחד. יוצא מכאן, כי את העברית החדשה ניתן ואף חשוב לתאר כשפת דיבור פני עצמה, ללא כל זיקה לשפה הכתובה. מובן, כי כל דובר עברית נשען אף בשימושי היומיומי ביותר על מקורותיה הכתובים של העברית למן ספר בראשית ועד לסופרי המופת של דורנו. ייתכן, שהמשכיל העברי אף מדעית לכך במידה זו או אחרת, ואילו הדובר הפחות משתמך בלא-ידועין על משאביה הכתובים של הלשון, ואלו כוללים מקורות קאנוניים ליד שיריים ופזמונים, כתבות עיתונאיות ליד כתובות אישית ורשמית. אולם אין בעובדות אלו לשונות את המציאות של הלשון העברית כיום. בדייק ככל שפה אחרת בתזמנו כן גם העברית החדשה, זו הישראלית: נוסף לכול ומעל לכול, זוהי לשון דיבור, ומכאן שהיא נתונה לתהליכי שינוי ותמורה מרובים ועזים מאלה החלים בשפה הכתובה, שהיא מעצם טיבה שמרנית יותר ופתוחה פחות לשינוי בכל השפות.

נראה, כי חלק מאי-הנחתות שחשים החוקרים ואנשי הלשון ביחס לעברית החדשה קשור באי-השלמתם עם ההבדלים המהותיים, שבין רובדיה-הלשון השונים

1. דיונים בשאלות, הנוגעות במישור לעניינינו מבאים בקובץ "מחקרים בלשון", בראשית תשמ"ה. הקובץ כולל עיונים בעשאים "האחדות ההיסטורית של הלשון העברית והלשונות לתפוצות" וכן "מקרים בתולדות הלשון העברית ובמחקרה" מאת בכיר הלשונאים בארץ. היאור מפרט של תולדות הלשון העברית במישור הפונולוגי. המורפולוגי, התחביר והמילון בספרו של קוטישר (1982, Kautischer). חיבורו של רבין (תשל"ז) הנו סקירה תמציתית אך ממצה באותו נושא. המטרות למנהלי הלשון. מרא-מקום בנושא חתימת הלשון העברית מובאת בסוף הפרק הראשון של ספרי (1978, Ben-Ami). בעניין זה ראה גם - בעיקר מנקודת המבט של המילון - את חיבורו של סיון (תשמ"ם) והביקורת עליו של שורצ'לד (תשמ"א-א').

במשורר היאכרובי. כמוכן, הבדלים מעין אלה אינם נחלתה הבלעדית של העברית. כל בררדעית מקבל את ההבדל בין לשונו כיום ולשונו מלפני מאה שנים או יותר - כל עוד יש משפחו מסורת כתובה המעידה על ההתפתחות הנדונה. אולם דווקא משום התנאים ההיסטוריים המיוחדים, שבהם התהוותה העברית החדשה, אין כולם מקבלים כדבר מובן וטבעי, שהעברית של ימינו איננה עוד העברית של אבותינו, אף שהם מוכנים לשלם עם הכתוב בלשון זו, ובלבד שהפך במרצת הזמן לקאנוני, ולמוכר כסמכות מבחינת התרבות הלשונית כאותה. הבעיה היא, כי הפוסקים מה ראוי שיחקר בלשון ממילא פוסלים את כל השאר כמחץ לתחום העיון המדעי המוכרח. והרי קשה מאד לפסוק בודדות מה מותר ומה אסור ביחס ללשון הכתובה כיום: עיתונות יומית - כן, ושבעונות - לא; סיפורת רצינית - כן, אך רומנים לבניהזעזעורים - לא; מסה פילוסופית - כן, אך דו"ח מדעי - לא; אין לתמוה אפוא, כי מלומדים ובכירים מבין חוקרי הלשון העברית בימינו נמנעים מכל סכר ההכרעות האלו ושבים במחקרם למקורות הקדומים, המובהקים יותר, הבעייתיים פחות.

סוג נוסף של בעיות הקשורות אף הן לריבדיות בלשון ניתן להגדיר כסוציולוגיוסיטוטיות כמוהות. בכך עובר דינונו משאלת שכבות הלשון בהתפתחותה לאורך זמן לשכבות הקיימות בה לרוחב כביכול, במצב סינכרוני נתון(2). אף מבחינה זו ניתן להצביע על כפילותה של העברית החדשה: לשון ככל לשון - מכאן, ולשון בעלת ייחוד ובעיות משלה - מכאן. כאשר שמתקיימים בה רבדים שונים זה לזה. היא דומה לכל שפה אחרת בכך שמתקיימים בה רבדים שונים זה לזה. רבדים אלה גובעים מהבדלים בין דובריה: הבדלים בין גילאים ודורות שונים, הבדלים שמקורם כרמת ההשכלה והגישה למלה הכתובה, והבדלים בהקשר הלשוני ובשימוש שעושים הדוברים בלשונם. אמנם אין העברית נתונה לשונות (וריאביליות) רבה מנקודת המבט של דיאלקטים מקומיים שונים - בין היתר כי היא משמשת כחול"ארץ קטן יחסית, שבו צינורות התקורת בין חלקי האוכלוסייה פתוחים לרוחה. לצורך דיון זה נימנע גם מסברךדעיות העלות מן העברית החדשה כשפה המשמשת קרב חברתיתמגורים; כלומר, נתלם במתכוון ממציבים של דרלשוניות או של רבלשוניות כגורם לשונות בשפה. ענייננו בהקשר הנוכחי הוא אפוא רק בדוברים שלגביהם העברית היא השפה העיקרית - כלומר, כאלה שגדלו בארץ ובשפה העברית, אף אם בבתים שימשה גם שפה נוספת. אולם אף בקרב קהיליות זו יש ניבים שונים בעברית של היום - ניבים אשר מקורם איננו בראש ובראשונה אתני אלא מעמדי. לא כאן המקום למק טיעוננו זה. ברור, שהוא מצריך בדיקה קפדנית כנשוא הראוי למחקר סוציולשוני מקיף. כמו כן, לא נוכל במסגרת זו לתאר אף בקצרה את מהותם של הניבים השונים, אשר לטענתנו הם עניין של מעמד חברתי ולא דווקא של מוצא דתי. אולם הינוי הוא, שנביר בהם כבמים לחקירתם ולאפיונם.

לצורך הדיון הנוכחי אסתפק בציון קיומו של סוציאליסט אחד הנראה לרוניו ביותר לענייננו. והרי שונה מאד לשונו של יליד הארץ בעל השכלה תכנית ומעלה - ביחוד זה ששני הוריו הם בעלי השכלה דומה - מהעברית של מי שסיים רק חלק

2. שני כרכים שלמים של כתבדעת החשוב International Journal of the Sociology of Language הודפשו לנשוא הסוציולוגיה והסוציולוגיוסיטוטיות (Cooper 1983, Fishman 1974).

מלימדיו ואינו נוקק הרבה למלה הכתובה. השוני כאן איננו גיאוגראפי-אזורי. אין זה משנה אם מדובר בנ"כפר או בבדעיר, ממרכז הארץ או מצפונה. ועוד - אין יסוד ההבדל בגורם ההשכלתי בלבד, יש בו גם ממד חברתי-מעמדי. לדוברים מן הסוג הראשון כמה סממנים משותפים, ולהם גם השלכות לשוניות מובהקות. בני הקבוצה הראשונה שייכים לרוב למעמד הבינוני; הם, ועלפידיו גם הוריהם, ובודאי ילדיהם - נתנים מהשכלה תכנית או מעל לזאת. הם קוראי ספר וביבתם מצויים ספרים ולא רק עיתונים. דוברים כאלה יכירו בהבדלים שבין עברית ספרותית לעברית יום-יומית וידברו אחרת במעמדים רשמיים של הרהאה או מפגש פורמאלי ונבסיות היומיות של חיהיהם. כל אחד יגלם בחובו ללאידידעין את ה"דיאלקט" - הדרלשוניות האופיינית לאדם ליטראטי, בכך, בין היתר, ניכר ההבדל בינו לבין עמיתו הלא-משכיל, הפחות ליטראטי, מהמעמד הנמוך יותר. זה האחרון יישא כחובו גרעינים לא מעטים של שיגרישפה דווקא משום שאינו נתון כל כך להשפעת הלשון הכתובה - שכבר קודם הצבענו עליה כפתוחה פחות לתמורה ולשינוי(3).

מכאן גם דינונו המופלא של דוברים אלה לקבוצה נוספת של דוברי עברית. אשר גם הם אינם מושפעים (עדיון) מן המסורת הכתובה, מן הלשון של יצירות המופת של האומה, ומהנחיותיו של המורה ללשון עברית. כוונתי כמובן לילדים, לרבות בניהם של אותם משכילים מן המעמד הבינוני - עוד כטרם הגיעם לגיל ביתספר, לפני רכישת כשרי הקריאה והכתבה וללא לימוד פורמאלי בנושאי הלשון. לשתי אוכלוסיות אלו - של מבוגרים דובריעברית, ילידיים שהם מעוטרי השכלה, ושל ילדים בגיל הרך - תכונות משותפות באשר לשימושם הלשוני: אלה גם אלה סורים אותם מודעותיתר, אותה ארינותות האופייניות לדובר העברית המשכיל, הנחשף לפסיקות תמידיות בא"ש; לנכון/לאיכונ בלשונו. בדיבורו נתון איש המעמד הבינוני לקונוציות המחייבות לא פחות מאשר בכל תחום התנהגות אחר. הוא מושפע מצפייתיו מעצמו ומצפיית מוריו, עמיתיו והממונים עליו, שיש דרך נאה וטובה בלשון העולה על פני זו העילגת, הלא-מוכבדת של דוברים משבבה חברתית נתונה. לא כן הילד הקטן או הדובר הלא-משכיל: בהיעדר אותו מטען של לימודי לשון פורמאליים עשוי שימושם של אלה בלשון להיות חופשי יותר, משוחרר ממעצורים של תכתיבי "עשה/אלתעשה" מצד הממסד הלשוני. כשנתקל דובר "משוחרר" כזה במערכות צורניות או מילוניות, שאינו בטוח בהן, יעשה בהן ככל העולה על רוחו ללא הזדקקות למה שפנע לימדו אותו בשיעורי לשון, ולא התהשבות במה שמובא במדוריהלשון בניתונות או ברדיו - אותו עניין, ואף ללא הסתמכות על הלשון הכתובה. כוונתי כאן לסוגים של "שיברירלשוני" המצויים בקרב דוברים משהי אוכלוסיות אלו - דוגמת הקושי בקביעת התנועה הראשונה בגורות חסרות של פעלים, כגון החלפת פתח בצירה בבניין הפעיל במלים כמו "מכין" לעומת "מפיל"; אירדאות כאשר לתנועה האחרונה במלים המסתיימות בהברה פתוחה דוגמת החלפת חיריק בצירה בפועל כמו "ניקוה", "תכינו"; וחוסר ידע באשר להבחנות הדרשות כשביסדה המלה ע' או א' - השוה: "לעברת" - "לאורז", ח' או כ' - השוה "לשכוח" - "לסמוך" - סומכה"; מובן שאין ההבחנה בין סוגי השימוש בלשון מגבלת לרמה המורפולוגית בלבד,

3. עבודתמחקר שנערכו מנקודתמוצא דמוגרפית הן של שרצילד (תשמ"א - ב') ושל וידיפלכסקי (תשמ"ז). סקירה ממצה של מחקרים כגון זה בארץ ובחוץ מביאה (1984) Kemp בעברת מ"א שבדקה את הכישרים הלשוניים של תלמידי כהן ז' מרקעים סוציאוקומיים שונים.

כבדוגמאות שהבאתי עד כה - אף כי במישור הזה רבים ובלתיים במיוחד ההבדלים בין הלשון הכתובה לשימוש בעלפה. ברור, שגם במישור הקדוק והתחביר נמצא הבדלים לא מעטים בין דוברי שפה בעברית מודרנית והתאם הקדוק, כתיב היידוע ממבני-מילים חבורה, בכתיבת מילות-חדש ומצרכי השימוש בהן בתוך משפטי-זיקה (השווה) הם משתמשים בפנס / עם פנס", "הפנס שמשמשים בו / הפנס שמשמשים אתי" ואף "הפנס שמשמשים". הבדלים דומים בין הניבים ניכרים כמובן גם בתחום המילון ובאופן ניצולם של ניסוחים וסגנונות מסוימים בהתאם למשל-לשון שונים כסיוואציות שונות. נראה אפוא, כי קיים הבדל דיאלקטי מובהק בין הלשון של משכילים בני-המעמד הבינוני לבין בניגלים הפחות ליטראטיים. אולם, לאבובנג, טרם נחקר נושא זה באורח השוואתי מקיף. כפי שמחייבת המציאות הסוציולוגיו-סמיתית שלנו.

מה באשר לדיבורם של הילדים? אף זה כאמור מהווה דיאלקט מסוים, שניתן וראוי שייחקר בפני עצמו⁽⁴⁾. אולם הבדל ברור בינו לבין הדיאלקט של המבוגר הפחות-משכיל בכך, שהראשון עתיד לעבור שינוי רב עם הגיל. במשך הזמן ידמה דיבורם של הילדים לדיבורם של המבוגרים שביניהם הם גדלים. כך יאמץ הילד השייך לביט מהמעמד הבינוני את מנהגיה הלשוניים של חברה זו. במקרים שאין הסתגלותם הלשונית שלו ושל בניגילו מושלמת בכל פרט של טעם להנהגה, שהלשון נתונה בנקודה זו לשינוי לטווח-ארוך. דוגמה לכך נביא מהנטייה של ילדים לשנות את צורת הציווי. בהשמיטת את תחילת הגוף מצורת העתיד המקבילת - כך שמתקבלת צורת כמו "כנס", "זהרי", או "סתלקי" במקום ציווי הרגיל "היכנס", "הזהרי" או "הסתלקי" - מכאן, ובמקום צורות העתיד בצירוף התחילית "ת" - מכאן. כל הילדים עושים זאת בגיל הרך ונהגה זה נמשך גם בגיל בית-הספר - ומכאן שיש יסוד להניח שבמשך דור או שניים ניוכח כשינוי של ממש במערכת זו: במקום שתי הפורמאות של ציווי גורמטיבי ליד צורות עתיד מתהווה כיום מערכת משולשת של ציווי פורמאלי המשמש בלשון גבוהה, ציווי יסודי וגיל לצורות עתיד. בדומה לכך חדרים שימשי של דוברים מבוגרים לא-משכילים וללשון הרווחת - ואף כזאת ניתן לנבא, שבמרחצת-הזמן עשוי לחול שינוי כללי בשפה. כתוצאה מכך, קשה להפריד הפרדה גמורה בין הניבים ותהיה-לשונות הנוצרים לאורך זמן בממד הדיאכרוני לבין אלה המסתמנים לרוחב קרוב קבוצות דוברים שונות בפריזמן נתון. מכל מקום, יוצא שהעברית של החדשה מגלמת דיגלמיה רבת-פנים לאורך ולרוחב. במציאות זו אין העברית של ימינו שונה במיוחד מכל שפה חיה אחרת. אך בריבוי רבדיה של הלשון יש המקשה על חקירתה. הם מנועים מאתנו לגשת אליה כמכלול הומוגני אחד - מה גם שהתהליכי התמורה וההתגוננות החלים בה נתונים להאצה מיוחדת כתוצאה מהתחדשותה הייחודית של העברית כשפת דיבור בימינו.

שני היבטים נוספים לרביגניות זו של העברית החדשה: האחד רגיל ומשותף לל לשפות אחרות, והשני ייחודי למציאות העברית הישראלית. דיגלמיה חריפה במיוחד קיימת בעברית בין הלשון הכתובה לזו המדוברת. כבר עמדנו על העברית "המתחדשת" בשפה, שבה דוברים ולא רק הוגים, מתפללים או כותבים - בניגוד לעברית החדשה "הקלנה". אולם מסיבות היסטוריות וסוציולוגיות חרף-לשונות

4. רוב מחקרי-ראי ואלה של תלמידי, בשנים האחרונות עוסקים בנושא זה. לסיכומי מחקרים אלה ראה Beitman 1985.

גדול במיוחד הפער בין לשון הכתב ללשון הדיבור - אף זו של שכבת המשכילים - בעברית בהשוואה לשפות מדרגיות אחרות. גם לטיעון זה חסרה בדיקה מדויקת בעזרת תכנית מחקר מקיפה⁽⁵⁾. אולם מהתבוננות בנושא ובדרך שבה מתבטאים בכתב ובעלפה בריבוע בארץ בעיר, עולה בבירור, כי לפנינו דיגלמיה חריפה מאוד. היא מסתמנת בראש ובראשונה בתחום המילון - שבגלל התפתחותה ההיסטורית הייחודית של העברית מאפשר כפילות מיוחדת הניזנה מקיומם זה ליד זה של אמדמיות וביטויים, אחד מן המקרא ואחד מן המשנה. לעיתים הפכה הצורה המקראית גבוהה או ספרותית יותר - למשל "החל" לעומת "התחיל", "עתי" לעומת "עכשיו", "קץ" לעומת "סוף", ואילו לעיתים נמצא המקור המשנאי מתאים יותר לשפה הכתובה - כבוגרות "כיד" / "איד", "עמו" / "אחרי", "חמה" / "שמש". גם בתחביר ניכרת דיגלמיה מסוג זה. למשל בעברית כבשפות מדרגיות אחרות, ישתמשו בלשון הכתובה יותר במבני-שעבר ובתבניות-משפט מורכבות, ואילו בעל-פה נוטים לשרשר את המבנים באמצעות חיבור פשוט. אולם בעברית יש גם הבדל מורפולוגי צורני בין שני הניבים: בלשון הכתובה מעדיפים צורות חבורות כגון "ראיתי", "עליתי" או "שמלתי" על פני מקבליהם הפרזים "אני ראיתי" או "עליתי", "שמלתי שלי", "שמלתי עם פסים". המשכיל העברי - והוא בלבד - שולט אפוא בשתי צורות שימוש שונות מאוד זו מזו - באופר-מילים, בתחביר, ובצורות קדוק. את הדיגלמיה הזאת הוא מתחיל לרכוש כבר בגיל הרך. באמצעות ספרי הילדים שקוראים לו הוריו ומטפלים. מאוחר יותר יוקדש חלק ניכר מלימודי הלשון והספרות לבית הספר להקניית ניב מיוחד זה לתלמידים, אף אם אין זה נעשה במצורה. עליו לחזור ולהדגיש, כי אין בכך כל רע, והוא המצוינות הלשונית של העברית הישראלית. אולם מצב זה יוצר בעיה לחוקר, המבקש לכלול את הלשון הכתובה ואת זו המדוברת במסגרת התחייבות אחת. מוצא אחד הוא לחפש לשון ניטראלית יחסית, דוגמת הניב של כתבות ופרשנות עיתונאית הקרוי "לשון ביניים". גם בכך אין כל רע, אך אין זה פותר אתנו מהצורך בתיאורית ובתיאורית של העברית המדוברת כנושא למחקר בפני עצמו. אבידה לאומית שאין להשיבה טמונה בכך, כי את ראשיתה של העברית המתחדשת בארץ לפני כמאה שנה כמעט לא-הצליחו לתעד, ואילו בינתיים כבר עברו מן העולם אלה שיכלו לספק לנו עזריות ושירות אדומים. אמנם לא היה אז המישור הטכני הדרוש, וכולם היו כה עסוקים בעשייה וביצירת המציאות החדשה עד שאין פלא, כי לא התפנו לחקירתה. אולם כיום אין כל הצדקה לכך, ומי שמזלזל בלשון המדוברת כ"סתם שפת-רחוב", ומי שמבטל את חקר שפת-הדיבור כעיסוק שאינו נאה למלומד, חוסמים לעמדה הפתוחה והבלתי-משוחדת, שלה יש לצפות מאיש מדעי ורחב.

בעיה מרכזית נוספת יש לחקר העברית החדשה הערצה גם היא במציאות ההיסטורית-תרבותית ויצאורה-התרופה של התהליך השפה בתקופתנו. גב בעיה זו הנה בסיכומי של דבר שאלה של הגדרה מרגיש ושל תחום גבולות. כותבני לקושי בהבהרה בין העברית "הגורמטיבית" מכאן לבין זו התקנית או "הסטנדרטית" מכאן⁽⁶⁾. להלן אשתמש במונח הלועזי "עברית סטנדרטית" הטעון פחות

5. בעשור האחרון התפתחה במחקר ענפה בקרב בלשנים ואנשי חינוך הלשוני, שענינה השראה מדימוק של הלשון המדוברת לעומת הכתובה. מהיניב חשובים בנושא זה ניתן למצוא בקצבים אשר בעריכת (1981) Tamon & Venn וכו-אצל (1982) Tamon.

6. ראה בענין זה את עבודת הדיקטור של דוג-בגרות (תש"ח), אשר אף שמה נטייה במשירין על כפילות זו במיגזח המקובל.

בקונטרס ציבורי ערכיות של טוב ורע מן ה"תקני". והרי למלה "תקן" יש גם משמע של "נורמה" - ואילו לצורכי דיון דווקא חשוב לי להפריד ולהבחין הבחנה מפורשת בין "נורמה" ל"סטנדרט" בלשון. הראשון מצטייר כמתג דידקטיפוסק של "נכון/לא נכון" של "עשה/אל תעשה", ואילו השני - ה"סטנדרט" - ניתן להגדרה כמתג תיאורי-יטראלי הקובע את הקיים למעשה ולא את אשר רצוי היה שיתקיים. בנקודה סבוכה זו נזכר לעבור מהקיים הבעייתיות והקושי שבנשוא להצעת דרך אפשרית לעיין בסוגיה, אם לא לפתרונה. נגמט דרך הסתכלות זו היא לאפשר התייחסות לרבי-גוניותו ולמרבבותיו של הנשוא, כיתרון ולא כמכשלה לדוברי העברית כללית. לדעתי, צריך להכיר בקיומו של רצף לשוני עברית של ימינו המוביל מן הקצה האחד, שהוא השימוש הנורמטיבי בלשון, דרך הלשון הסטנדרטית ועד ללשון התחזקתית של הכלת-מישכיל. הלשון הנורמטיבית על פי תפיסה זו היא לשון הפרסיים מטעם הממסד הלשוני - האקדמיה ללשון העברית. מרצ המחלקות ללשון-העברית ובגוריהן (המרכזים), המורים ללשון, ספרי הלימוד בלשון, מדריכים לשימוש נכון ולהלכות לשון, וכן דודריה-לשון כאמצעי התקשורת. חלק גדול מהאוכולסייה נאלץ ללמוד לשון זו, אך מעטים הם דובריה. השליטה בה מוגבלת לחוג מצומצם יחסית, והשימוש האקטיבי בגורמה הלשונית הוא של "מומחים" בלבד. הלשון הסטנדרטית לעומת זאת משמשת כפי אותו פלג לא קטן בחברה, שחזר לעיל במגזרים של "המעמד הבינוני" ו"הדובר המשכיל". אלה הם כאמר "ודעי ספר": הם למדו פעם את הלשון הנורמטיבית לשון, בכתיבה להיחשף לה בעיסוקיהם או באמצעות הספרות וכלי התקשורת. הם מודעים לכל פרטיה הנורמטיבית, אך לרוב אינם יודעים אותה על בוריה ואינם שולטים בכל פרטיה. במצבים של בקרה עצמית ושל מודעות עניין לשוני יליד לו - עשוי דובר רשמית או כשמתבקשים לתקן או להסביר עניין לשוני מוגברת במבטני לשון, בכתיבה העברית הסטנדרטית להעלות מוכרזו את קביעות הפסיקה הנורמטיבית. אך דובר איך הוא נזקק לכך. הלאה ברצף נמצא הדובר הילידי המשכיל המחצה. השפה משמשת לו בעיקר לתקשורת בידיאיתית מידית ותכליתית, והוא קורא אולי עיתון יומי, לפעמים רק עיתון ספורט או את המדור לאישה. בלשוני יש סמנטיים רבים של מה שניתן לכנות "עברית תחזקתית", שאף אותה נוכל להציג ברצף מתמשך. בקצו האחד ניצב הדובר הסטנדרטי, שבלשונו יופיעו כמה שימשים לא תקינים, שאופייניים רק לחלק מקבוצה זו; כאמצע נמצא הדובר בעל ההשכלה הבינונית, שבלשונו שימשים רבים יחסית שיוגדרו כתחזקתית; ואילו בקצה-השני יתמקמו דובריים אנאלפביתיים או כאלה שבקושי יודעים קרוא וכתוב והלשון שבפיהם מהורה ממש דיאלקט בפני עצמו. אביא כמה דוגמאות, שהתאמתן לקביעות אלה היא אינטואיטיבית וטענה אישית בממצאי מחקר השוואתי בדיקום. למשל, רק הדובר הנורמטיבי יאמר כיום "יש לי הספרים", ואילו כל דובר סטנדרטי יאמר "יש לי הספרים" או "יש לי הספרים". הדובר התחזקתי, כמו בני-הדור מכל השכבות, יגיד "יש לי שלוש ספרים" - ומכאן התנהגות אצל רבים כאותו אופן בדיקום: קשיים בקביעת צורת ה"ספרים" על-פי הנורמה. דוגמאות דומות להביא מכל המערכות שהוזכרו לעיל: החלפת תנועות בגזרות החסרות; אי-האזנה ביחס להבדלים המורפולוגיים הנגרמים על ידי סגמנטים שהם זהים מבחינה פוניטית (השווה בין "הרים", "ערים", ו-"ארים" הנהגות אצל רבים כאותו אופן בדיקום); קשיים בקביעת צורת ההתאם כשהפועל קודם לנשוא, ועוד ועוד. אולם כאמור אין לנו מחקרים

מספיקים, שיאפשרו קביעה מדויקת על מיקומו של מערכות לשון שונות - לא כל שכן של דוברים שונים - על פני הרצף הנדון. מה שחשוב לענייננו כאן הוא עצם ההכרה בקיומו של רצף מעין זה והניסיון לתאר את שימשי הלשון השונים על פני שתי שאלות נוספות עולות מכאן: (א) מה המיוחד לדובר הסטנדרטי ולעברית שבה הוא משתמש ו-(ב) כיצד מתקשר רצף זה המשתרע מן העברית הנורמטיבית ועד ללשון התחזקתית הכלת-מישכיל אל סוג אחר של שימוש-לשון ולמושגים, כגון "משכיל-לשון", שפת-רחוב, עברית של שבת וכד'. למעשה, תשובה אחת תספיק לשתי השאלות גם יחד. מה שמאפיין את הדובר הסטנדרטי אינו שלשונו "צבונה" במיוחד. היא גם לא בהכרח היוקרתית ביותר בעיני כולם. אך הלשון הסטנדרטית היא העשירה ביותר ושל סוגי שימוש שונים. אמנם לדובר הסטנדרטי גישה מגוון רחב ביותר של ניבים ושל סוגי שימוש שונים. אמנם לדובר הסטנדרטי גישה חופשית למשאבי הלשון והספרות הכתובה מן העבר ומן ההווה - בדומה לדובר הנורמטיבי, אולם למעשה עשיר ניבו של הדובר הסטנדרטי אף מזה של המעטים המתמשים בפועל בלשון נורמטיבית. הוא מסוגל, בהתאם לנסיבות ולצרכיו, לאמץ לו "לשון עממית" או "לשון של שבת", לשון של שיהה בין החבריה ולשון מהוקצעת ביותר. בכך הוא דומה לדובר המשכיל בכל חברה (7), והוא נבדל מן הדובר הכלת-מישכיל שאין לו שליטה בכל רבדיה אלה של הלשון, כי שפתו נמצאת בקרבת הקצה המוגבל יותר של הרצף הלשוני. ואמנם גם הדובר הנורמטיבי מוגבל מאוד - אם כי בקצה השני של הרצף, כי גם בבית ובהקשר האלדשמי ביותר יאלץ לשמור על טוהר הלשון וממלא לא ירשה לעצמו "לרדת" לרמת העם הרגילה או הסטנדרטית. הוא לעולם לא יגיד "מה פתאום לקחו לי את הספר", בעוד שהדובר התחזקתי לא יידע אלא זאת וכלל ההקשרים. לדובר הסטנדרטי לעומת זאת אופיית שונות של התבטאות בהתאם לנסיבות ולרמת הלשון הכולמת אותן: גם "לקחו לי את זה" וגם "לקחו ממני את זה" וגם "לקחו אותו ממני", גם "הספר נלקח ממני" ואולי גם "נסלחו ממני" וכן הלאה. ועוד, כשימושו יחודי מהסטנדרט לכאן או לכאן עד שיהיה ממש דיבורי-מחד גיסא או גבה מאד - מאידך גיסא, יתפס הדובר הסטנדרטי כיצא-דופן או כמסומן שימוש שהוא בבחינת "הנורמה" בכל אחד משני קטבי של הרצף.

המשורר האחרון שבו נחפש את הייחוד שבעברית החדשה הוא הפנים-לשוני המבני. אף כאן ניתן להבחין ברבי-גויות רבת הפנים, המרחיבה את האופיית העומדות לפני הדובר והחוקק גם יחד. כוונתי לכך, שהעברית היא במקורה לשון שמיית, שחלו בה, כבשפות אחרות מאותה משפחה, שינויים שהחלישו או ביטלו חלק מתכונותיה השמיות המובהקות. דוגמה לכך במשורר הפונולוגי נמצא בעובדה שבעברית, כבחלק מן הלשונות השמיות האחרות, לא נהגים להגות את העיצורים הגורניים כמקורם. אולם השפעת עיצורים אלה ניכרת עד עצם היום הזה במערכות המורפולוגיות של הלשון (השווה למשל בין הזהות שבהגיון של המלים בלשון עבר יחיד: קרה, קרע, קרה, כרע לעומת צורתיהן של פעלים אלה בהסיות שונות, כגון בשם-הפועל. הבדלים ברורים נשמעים במלים כמו לקרות-מקרה, לקרע-מקרא, לקרע-קרע, לכתוב-מכתב, לכתוב-כתיבה). דוגמה

7. אמיניס סאלפס להבדלי משלב והבנתו בין שימשי הלשון הנורמלית והחזות רשמית מובאים במאמרו של Oels (1979). בכיוון דומה מקדיש גבעון (207-233): Civan (1979) דיון להבחנה בין המודים הפרגמטי והסינטקטי בלשון.

אחרת נמצא במילון של העברית החדשה. כבר הנכרנו את העשרת אוצרי-המלים באמצעות הניצול הברזמני של ביטויים שמקורם במקרא - מכאן, ובלשון חז"ל - מכאן. אולם במישור של מבנה המלה דווקא שמרה הצלשון על הדרך השמית הקלאסית להחזקת אוצר המלים באמצעות היסודות הצורניים של שורש עיצורי בצירוף משקל אפיקסאלי (דוגמת שמוה'העצם קלט ל'איצפוט' או מקלט ל'טרנסמיטור', וכן תקליט ועוד). אולם ליד אמצעי זה נתחספו דרכים חדשות שלא ידעה העברית הקלאסית, והעברית החדשה אימצה אותן, לעיתים תוך הרחבת מתקופות קודמות של הלשון. דוגמה לכך היא האופציה ליש לבו כיום בתצורת מלים חדשות באמצעות תחליות או סיומות, המתוספות לישור של מלה קיימת במקום לשורש העיצורית, כגון בצורות תתמימי, ח'דמשמעי, רבצוני מכאן או תקליטיה, אסבסטון, מעורבות מכאן. דוגמה נוספת היא בכפילות הנהדרת, המתאפשרת לדובר העברית כשלקודק המקראי בעל האופי החבור והסנתטי בעיקרו מתווספים אמצעי ביטוי פרודים או אנליטיים יותר. בעברית של היום קיימים בחפיפה אחת גם הצורה הפורמאלית יותר של "ילדיי" וגם "הילדים שלי" היום-יומית, גם "בובת-פלסטילינה" וגם "בובה מפלסטילינה", גם "פניו החורירי" וגם "הפנים שלו נהיו חיוורות". ומכאן שוב אותה אינטראקציה מופלאה בין השכבות לאורך זמן והרכבים הסינכרוניים של הלשון, בין סוגי מבנה פנים-לשוניים צורניים שונים לבין רמת שימוש גבוהה או יום-יומית יותר.

עד כה עמדנו על "הבעייתיות" של העברית החדשה ועל מורכבותה כנשאת למחקר המישור ההיסטורי-דיאכרוני, הסוציולוגי-דיאלקטולוגי, והסטרטוגרפלי הפנימי-לשוני. גילינו, כי בין כל ההיבטים הנ"ל קשרי גומלין הדוקים, המצטרפים יחד ליצירת העברית החדשה על רבדיה השונים. בחלקה האחרון של רשימה זו ננסה לעמוד על השלכותיו של מצב זה מכמה היבטים. קודם כל בדבר אותם תהליכי שינוי מואצים, האופייניים לעברית מאז תחילתה כלשונית: בעיני רבים, המבקשים לשמור על "טוהר הלשון" יש להצטרף על המורה אלו ולנסות כלום אותו. אולם לבו ברור, כי תהליך השינוי הלשוני הנו תופעה טבעית, הוא מתקיים בכל לשון חיה וממלא אין אפשרות להפסיקו. ניסינו להראות כיצד תהליכי שינוי כאלה הביאו אף להתעשרות והתגוננותה של העברית החדשה. ואמנם הדובר הסטנדרטי המופשט שתיארנו מנצל את מרב האופציות, שלשונו מעמידה לרשותו - במילון, בתחביר ובמחשד, לפעמים בצורות וזות ובסלבג - בהתאם לגבוה, לפעמים ביום-יומי ובמחשד, לפעמים בצורות וזות ובסלבג - בהתאם לנסבות. כיחס לאותה סיטואציה גופה יוכל פעם לומר "כשרחל הלכה העירה" ופעם "כאשר הלכה רחל לעיר", או אף "בלכתה (של רחל) לומר "כשרחל הלכה העירה" פעם כ"שמלת-פסים" פעם כ"שמלה עם פסים" או "שמלה מפוספסת"; ויכול להתייחס גם ל"שמלה אשר לרחל", גם ל"שמלה שרחל לובשת" או "השמלה שלובשת רחל", "השמלה של רחל" או "שמלתה של רחל" - אף כי ספק הוא אם הדובר הגורמטיבי יגיד "השמלה שלובשת רחל" ואילו דובר העברית הסטנדרטית יימנע כנראה מלומר "השמלה שרחל מלבישה" - הנהוג בניב התת-תקני ופני ילדים. הדובר הסטנדרטי שאינו מומחה ללשון לא יידע לרוב מאיזה רובד היסטורי מגיעה כל צורה שבה הוא משתמש - ועל כן כדיבורו עשוי להסתמן מעין "שעטנז" בעיני המטהירים. סענתנו היא, כי אין בכך כל רע. שימושם בלשון הוא טבעי, עשיר ומגוון.

הלקה המחקרי הוא, כי השינויים שחלו בעברית במאה השנים האחרונות

מחורים נרשא נפלא ואתגר לחקר. קל מאוד לפשור את כל התמורות או את רובן כגובעות מהשפעת הלצו אף כי אין קל בכל לקבוע בדיק מתי הושאל כל שימוש חדש ומאיפה מקורו לועזי. אולם מעניין וחשוב יותר לתאר את השינויים תיאור בלשני מובהק מקבוצת המבט של הטיפולוגיה הלשונית, מן הידוע לנו על דרך התפתחותן של הלשונות (8). כך למשל את הגטייה הממיר צורות חבורות סינתטיות במקבילים אנליטיים ניתן היה לנבא ביחס לעברית המקראית - כי זוהי דרכן של שפות סינתטיות בכלל. מה שמעניין בעברית ומיוחד בה הוא, כי לעת-עתה נשמרות בה שתי האפשרויות גם יחד. כך נגרמת אותה דינלוגיה בין העברית המדוברת לעומת זו הכתובה, בין היום-יומית הקולקורואלית לבין זו הגבוהה, בין הסטנדרטית לנורמטיבית. מערכת אחרת שבה ניכרת הביצוגיות ושגם אותה ניתן לתאר במונחי הבלשנות ההיסטורית הכללית, היא סדר המלים הרוח בלשון. בעברית המקראית, כידוע, שלט לרוב המשפט הפותח בפרעל ולאחריו נשאו המשפט, ואילו כבר מספריו המאוחרים של המקרא ובלשון חז"ל שולט הסדר שבו המשפט הריגלי, הכללית-סומנו פותח בנשא (כלומר סדר ה-SVO). את שתי האפשרויות הדגמנו לעיל בזוגות "כשרחל הלכה / כשהלכה רחל", "השמלה שרחל לובשת / שלובשת רחל". המעניין הוא, כי יש בעברית של ה-SVO כבסיס או ניטראלי, ובחלק אחר הסדר הבסיסי הוא (O)VS. גם נרשא זה לא נחקר רבות, והוא משקף הן את התגוננות העברית והן את תהליכי התמורה החלים בה כמו בשפות האחרות. תופעה אחרונה שבה נדגים את הצורך במחקר מתוכנן שיתאר יחסי את התפתחותה של העברית בדורות האחרונים היא נרשא "הכניו המוסב". בעברית של היום חוזרים על הצירוף השמני באמצעות מעתק פרונמינאלי במגוון רחב של מבנית-תחביר. כך למשל כבעבר נחזיר על הנסמך בסמיכות כפולה כגון "בגדיה של רחל", אך גם בהקשרים אחרים - לא רק "הבגדים שרחל לובשה בהם" אלא גם "הבגדים שרחל לובשת אותם", לא רק "השמלה שאת לובשת" אלא גם "השמלה שאת לבשת", "השמלה היא ירוקה" ועוד ועוד. ראוי היה לחקור בנרשא זה של ריבוי המעצקים הפרונמינאליים בלשונו ולקבוע באילו הקשרים מבניים ובאילו רמות שימש הם מופיעים, ואם ניתן לגלות בכך מגמה טיפולוגית חדשה בלשונו.

נרשא המתבקש בכל בדיקה היסטורית של העברית החדשה הוא להבחין בין המקרים, שבהם כפל הצורות הוא רק עניין של הבדל סגנוני או דרגת פורמאליות לשונית, לבין מקרים שבהם לכל צורה פונקציה משלה בתוך השיח הרצוף (ה-discourse) או תוכן סמנטי ייחודי (9). כך למשל יש יסוד להניח, כי אין הבחירה בין סדר VS ל-SV חופשית לגמרי, כי אם נקבעת על פי אילוצים פורמאטיים של ארגון האינפורמציה החדשה במסגרת שיח לשוני נתון. כמו כן נראה, כי בבחירת הצורה האנליטית של הרפלקסיבי או האינפואטיב לעומת מקביליהם הפועליים הסינטיטיים יותר יש גם פרצל משמעות מסוים. השווה למשל "רני התגלח / גילה את עצמו" או "רנה שמה מאד בזמן האחרון / רנה

8. מחקרים בתהליכי שינוי שחלו במגוון רחב של שפות, והם תלים בחלקם גם על העברית החדשה - ניטון, נמצא בנרשאי תחביר אצל Givón (1979) ובענייני מורפולוגיה אצל Bybee (1985).

9. השוואה בין ניסוח אנליטי וסינטיטי בעברית החדשה יש ב-Berman.

ההיבטים הפונקציונאליים של המעבר בסדר המלים הבסיסי של העברית ומשמעו ברמת המשפט ובשיח היצף נדגמים על ידי Givón 1976 ובמחקריה של רחל גיורא (גיורא תשמ"ב, 1985).

בדאשר, משה (תשמ"א, 1985), עורך. מחקרים בלשון א'. ירושלים: אקדמון.
 גיורא רחל (תשמ"ד, 1981). סדר המלים במשפט ויחסו לסיקסט. עיניים בחקר
 השיח בעריכת ש. בלוס-קולקה, י. טובין, ר. גיר. ירושלים: אקדמון.
 דונג-כנרת, רנה (תשל"ח, 1978). לשון התלמידים בארץ: על שימוריהם ושל
 תקן ונורמה בלשון התלמידים ילדי הארץ. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית.
 ירושלים (שני כרכים).
 יודיסלבסקי, דבורה (תשמ"ד, 1984). אספקטים תחביריים ומלוגיים בלשונם
 המדוברת של תלמידים ממוצא מערבי וממוצא מזרחי. בלשונת עברית חפ"שית 21:
 28-9.
 סיון, ראובן (תשמ"ב, 1980). תחיית הלשון העברית. ירושלים: רובינשטיין.
 רבין, חיים (תשל"ז). עיקרי תולדות הלשון העברית. ירושלים: המחלקה לחינוך
 ולתרבות בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית.
 רובינשטיין, אליעזר (תשמ"א, 1980). העברית שלנו והעברית הקדומה. תל אביב:
 משרד הכתרון.
 שורצולד, אורה (תשמ"א-א', 1981). ביקורת על "תחיית הלשון העברית" מאת ר.
 סיון. בלשונת עברית חפ"שית 17: 66-62.
 שורצולד, אורה (תשמ"א-ב', 1981). דקדוק ומציאות בטעל העברי. רמת-גן:
 אוניברסיטת בר-אילן.

Berman, Ruth A. 1978. *Modern Hebrew Structure*. Tel Aviv: University
 Publishing Projects.
 Berman, Ruth A. 1979. Lexical decomposition and lexical unity in the
 expression of derived verbal categories in Modern Hebrew. *Journal of Afroasiatic
 Linguistics* 6.3: 1-26.
 Berman, Ruth A. 1985. Acquisition of Hebrew. In: Dan I. Slobin, ed.
Crosslinguistic Study of Child Language (2 vols), pp. 255-371.
 Berman, Ruth A. 1986. A step-by-step model of language learning. In: Iris
 Levin, ed. *Stage and Structure: Re-opening the Debate*. Norwood, NJ: Ablex,
 191-219.
 Bybee, Joan L. 1985 *Morphology: A Study of the Relations between Meaning
 and Form*. Amsterdam: John Benjamins.
 Cooper, Robert L. 1983, ed. *A Sociolinguistic Perspective on Israeli Hebrew*.
International Journal of the Sociology of Language, 41.
 Fishman, Joshua A. 1974, ed. *The Sociology of Language in Israel*.
International Journal of the Sociology of Language, 1.
 Givon, Talmy. 1976. On the VS word-order in Israel; Hebrew: Pragmatics
 and typological change. In: P. Cole, ed. *Studies in Modern Hebrew Syntax and
 Semantics*. Amsterdam: North-Holland.
 Givon, Talmy. 1977. The drift from VSO to SVO in Biblical Hebrew: The
 pragmatics of tense-aspect. In: C. Li, ed. *Mechanisms for Syntactic Change*.
 Austin: University of Texas Press.

גהייתה מאוד שמנה בזמן האחרון". דוגמה נוספת היא ההבדל הסמנטי כותב-
 הקטגוריה המתקבל כשממיינים שמצטעם נתון כאמצעות סומך שמני או
 באמצעות תואר הגיור מאותו שם עצמו. כוונתי לצמיד-כיתוב כגון "שמלת-קיץ /
 שמלה קיטית", "עברת משרד / עברתה משרדית", "ארוחת כשר / ארוחה בשרית".
 אין אפשרות במסגרת זאת לדון בסוגיה זו בנפרד, אך מתקבל על הדעת, שכל
 שהשינוי הוא ישן ומשמש יותר, כן גובר הסיכוי שהוא עבר כבר תהליך של פיצול
 משמעי פונקציונאלי. רק במקרה של שינויים והחלפות הנמצאים עדיין בהתהוותם
 גובל להניח, כי ההבדל בין האופציות השונות איננו אלא סגנוני או משלבי בלבד.
 מכל האמור לעיל ברור, כי לאותה "בעייתיות" שעליה עמדנו כרשימה זו
 עדיף שנתייחס לא כאל מעמסה, אלא כאל דבר שכלל אינו מטרד את הדובר הרגיל
 - לחוציא אולי את זה שבקצה הנורמטיבי של הרצף הלשוני - וכדבר שאינו נטל
 אלא אתגר לחוקר. כמה מלים לסיכום על המשתמע מכל זאת למורה לעברית - זה
 המלמד ילדים בישראל או זה המבחיל את הלשון בתפוצות. מגמה משותפת יש
 למעשה לשיניהם: לחנך דוברי עברית משכללה וילידית ככל האפשר. מובן, שאין
 טעם להציב את הנרשא במלוא מורכבותו מיד בראשית הלימודים או להציג את
 העברית על כל רבייה - לא לילד בן השש הדובר עברית ולא למבוגר שהעברית
 אינה שגורה בפיו. אך למורה חייבים להיות גם מודעות וגם ידע כאשר למכלול
 האפשרויות, הניכנס והשקבתו של הלשון. אם הוא עוסק למשל בהוראת הכתיב או
 הנקודה, יעזר הניסוח מפורשת ומדוקדקת בין צורת ההיגוי של הדברים לצורתם
 בכתיב. כך לדוגמה יוכל להראות בקלות מה משותף ומה שונה במלים "קורה"
 ו-"קורא", ולהסביר שבדבורנו כיום אין הבדל בין התנועות בשתי הברותיה של
 המלה "ספר" (הן במשמע של book והן - של bafer) - אף כי יש סיבה
 היסטורית טובה לכך שלכל הברה ניקוד אחר. אין הכוונה שהמורה ילאה את
 תלמידיו ברבייה עובדת מגובבת, אלא שיראה להם דרך לצל את אשר כבר ידוע
 להם: במקרה של העברית כשפת אם - את הלשון השגורה בפיהם-הם, ובמקרה של
 הלימוד הור - מה שידוע לו מלשון האם שלו. מטרת גישה זו היא להביא להבנה
 טובה יותר של מהות לשונם, להעשרת האופציות העומדות לפניהם להתבטא בה,
 ולהבחנות בין הצורות המתאימות בדבור וכתיב. בהקשר פורמאלי או יומיומי,
 כשימוש בתיספרי או בבית ובשכונה. כך לדוגמה אין צורך ללמד את תולדות
 הלשון העברית כנרשא בפני עצמו המלא שמות של מלומדים ותאריכי פועליהם.
 אולם יש טעם להביא בפני הלימוד אותו קטע כדיוק - פעם מן המקרא ולידו
 קטע בנוסח המשנה או בנוסח ימי הביניים ולבקש שיעמד על ההבדלים ביניהם
 לבין עצמם מכאן וביניהם לבין הדרך שבה נהגים לדבר או לכתוב כיום - מכאן.
 יש לקוות שכדרך זו ניתן יהיה להקנות לדובר העברית כמו גם ללימוד אותה
 רגישות לשפה והתעניינות באופציות שהיא מאפשרת למתבטא בה. אך כל זה חייב
 להישען על בסיס איתן של מחקר - מחקרים העוסקים במה שיש ולא דוקא במה
 שאין, במה שעשוי להיות בעתה לא פחות מאשר במה שהיה כעבר בהנחה שלכל
 רובד וניב בלשון מעמד משלו בנסיבות מסוימות ובהקשר נתון ושגם נסיבות
 הקשרים אלה מהווים גורמים לבידוק במסגרת חקר העברית החדשה.

- Givon, Talmy. 1979. *Understanding Grammar*. New York: Academic Press.
- Giora, Rachel. 1985. *Informational Function of the Linear Structure of Texts*. Tel-Aviv University doctoral dissertation.
- Kemp, Judy. 1983. *Native Language Knowledge as a Predictor of Success in Learning a Foreign Language, with special reference to a disadvantaged population*. Tel-Aviv University M.A. thesis.
- Kroll, B.M. & R.J. Vann, eds. 1981. *Exploring Speaking-Writing Relations: Connections and Contrasts*. Urbana, Ill: National Council of Teachers of English.
- Kutscher, E.L. 1982. *A History of the Hebrew Language*, edited by Raphael Kutscher. Jerusalem: The Magnes Press.
- Ochs, Elinor. 1979. *Planned and unplanned discourse*. In: T. Givon, ed. *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*. New York: Academic Press.
- Tannen, Deborah, ed. 1982. *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Norwood, NJ: Ablex.

שמעון שרביט

תפוצת צורני הנקבה בנינוני בעברית של ימינו

א. פתיחה

העברית לרבידה מכירה שני צורנים לנקבה בנינוני: ת-ה, ה-ה. המתבונן בעברית של ימינו - זו שבדיבור, ולרוב גם זו שבכתב - ימצא, שכמעט לעולם צורן אחד בלבד משמש בכל פועל על פי הגורה והבנין. כלומר: שני הצורנים נמצאים בתפוצה משלימה (COMPLEMENTARY DISTRIBUTION) כגון: כותבת (ולא: כותבה), אבל מכתיבה (ולא: מכתבת); נגלית (ולא: נגלה), אבל מגלה (ולא: מגלית); רוק בגורת ל"א שני הצורנים משמשים בתפוצה מתחרה לפחות בחלק מהבנינים, והדברים יתפרטו בהמשך. האם יחסים אלה בין שני הצורנים היו קיימים בכל רובדי הלשון?

המורפולוגיה של העברית החדשה, שנוסדה - בירדעין רשלא בירדעין - על המורפולוגיה של לשון המקרא, סתה בעניין זה ממנהגה, אולם גם ממנהגה של לשון חז"ל לא אחזה. דרכה עצמאית היא. מטרת מאמרנו היא לתאר בקצרה את תפוצת הצורנים במקרא ובל"ח (1) ואח"כ להתחקות אחרי התגבשות דרכה של העברית של ימינו בעניין זה במשך יובל השנים האחרונות (2).

ב. התפוצה בלשון המקרא

צורות הבינונית בלשון המקרא מתמינות לשתי קבוצות:

א. קבוצת -ה: הגורות ע"ו וע"ע (א2)

גורת ל"י.

ב. קבוצת ת- / ת-: גורת השלמים (3)

הגורות פ"נ ופ"י (4)

גורת ל"א.

- (1) היאור מפורט ומסצה של צורות הבינונית במקרא ימצא הקורא במאמר "תפוצת צורני הנקבה בנינוני בלשון המקרא ובלשון חכמים", העומד להתפרסם במקום אחר.
  - (2) ראה מ' גראשר, *התגבשות הדקדוק הנורמטיבי*, חיפה תשכ"ט, עמ' 19-20.
  - (3) בכל מקום, שבו נאמר גורת ע"ו, ע"ע בהנחנו לפעלים בגורות אלו, שאינם נהנים על דרך פועל התפעול. גם אלה כשלמים ייחשבו.
  - (4) בגורה זו יכלול גם פעלים מגורת פ"א, שכן בנינוני אין הבדל בינם לבין השלמים, כגון: אוכלת, מתאהבת.
- (4) למעשה, גם הגורת פ"נ ופ"י נהנית לעניין צורן הבינונית כשלמים, שכן הן עלולות מה"פ. ראוי לזכור השפעה על הצטרפות הצורן לל"א (שלא כגורת ל"י וגורת ל"א).